

УКРАЇНСЬКА МОВА Й ЛІТЕРАТУРА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 22677

6, 2013

ЧИТАННЯ – НАЙКРАЩЕ НАВЧАННЯ
ЯК ВІДНОВИТИ ІНТЕРЕС УКРАЇНЦІВ
ДО ЧИТАННЯ КНИЖОК?

«Я ЗАВЖДИ ЗОСТАНУСЬ... УКРАЇНЦЕМ»
ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ ЮРІЯ ДАРАГАНА
11 КЛАС

ЄДНІСТЬ І ВОЛЯ –
КРИЛА НАРОДНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
ЗА ІСТОРИЧНОЮ ПОВІСТЮ
ІВАНА ФРАНКА «ЗАХАР БЕРКУТ»
7 КЛАС

УРОК-КОНКУРС ЗА
РОМАНОМ-ТРИЛОГІЄЮ
ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО «ДЖУРИ...»
8 КЛАС

ПОСПІШАЙТЕ ПЕРЕДПЛАТИТИ
НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ФАХОВІ ЖУРНАЛИ
ДОКЛАДНІШЕ НА PEDPRESA.COM.UA

видавництво
ПЕДАГОГІЧНА
ПРЕСА
ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО

УКРАЇНСЬКА МОВА Й ЛІТЕРАТУРА

в сучасній
школі

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ
ТА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ЖУРНАЛ

№ 6 (126) ЧЕРВЕНЬ 2013

Видається з 1999 року
До січня 2012 р. журнал виходив під назвою
«Українська мова й література в середніх школах,
гімназіях, ліцеях та колегіумах»

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 17886-6736Р від 21.06.2011 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

ДІВП ВИДАВНИЦТВО
«ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР – Станіслав Караман,
доктор педагогічних наук, академік
Української академії акмеологічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Олександр Авраменко,
старший науковий співробітник
Зінаїда Бакум, доктор педагогічних наук
Микола Барахтян, кандидат педагогічних наук
Алла Богуш, академік НАПН України
Олена Бондарева, доктор філологічних наук
Анатолій Висоцький,
кандидат філологічних наук
Ніна Голуб, доктор педагогічних наук
Катерина Городенська,
доктор філологічних наук
Олена Горошкіна, доктор педагогічних наук
Анатолій Гуляк, доктор філологічних наук
Наталія Дика, кандидат педагогічних наук
Тамара Донченко, доктор педагогічних наук
Лідія Кавун, доктор філологічних наук
Ольга Копусь, кандидат філологічних наук
Тетяна Матвійчук, кандидат філологічних наук
Любов Мацько, академік НАПН України
Віктор Огнев'юк, академік НАПН України
Сергій Омельчук, кандидат педагогічних наук
Наталія Остапенко, доктор педагогічних наук
Марія Пентиліук, доктор педагогічних наук
Євгенія Петрова, кандидат філологічних наук
Володимир Різун, доктор філологічних наук
Олександра Савченко, академік НАПН України
Олена Савченко, вчитель-методист
Григорій Семенюк, доктор філологічних наук
Тетяна Симоненко, доктор педагогічних наук
Ольга Слоньовська, кандидат педагогічних наук
Лариса Соловець, кандидат педагогічних наук
Катерина Таранік-Ткачук,
кандидат педагогічних наук
Ганна Токмань, доктор педагогічних наук
Іван Хом'як, доктор педагогічних наук
Зоя Шевченко, кандидат педагогічних наук
Галина Шелехова, кандидат педагогічних наук
Неоніла Шинкарук,
заслужений працівник освіти України
Стефанія Яворська, доктор педагогічних наук

На 1 с. обкладинки: Нестор Літописець
На с. 2 – 3 обкладинки: Єдність і воля –
крила народного відродження
(До статті Марії МАРТИНОВОЇ,
Олени КУЧЕРЕНКО на с. 22 – 27)

НАУКА – ШКОЛІ

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Наталія МОРДОВЦЕВА
Особливості використання
лінгвістичних текстів на
уроках української мови

2

Раїса ДРУЖЕНЕНКО

Використання навчальних
диктантів з елементами
лінгвістичного аналізу тексту
на уроках української мови

5

ПОЕТИЧНА МОЗАІКА

Леся СИДОРОВИЧ

Наповнила, залила, затопила
Меленькі і невтомні бомбардири
Витинанки дерев засвітилися
зеленню ніжно
Акації, акації, акації
Сонце

8, 19, 60

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ

Роман ЯРОШЕНКО, Катерина ЯРОПОВЕЦЬКА

Засоби відображення
українських наукових видань
кінця XIX – початку XX століття

9

Олеся ПОНОМАРЕНКО

Класицизм і романтизм у
живописі історичного жанру
Шевченка-художника
*Ескіз «Богдан Хмельницький з
сином перед кримським ханом»*

16

ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО

Світлана ЄРМОЛЕНКО

Яке слово вибрати?

18, 42

МЕТОДИЧНА МАЙСТЕРНЯ СЛОВЕСНИКА

УРОК НА КОНКУРС

Галина МАНЗЕВИТА

Удосконалення й
закріплення знань з теми
«Фонетика. Орфографія»
Українська мова, 5 клас

20

Марія МАРТИНОВА, Олена КУЧЕРЕНКО

Єдність і воля – крила
народного відродження
*Підсумковий урок за історичною
повістю Івана Франка «Захар
Беркут»*
Українська література, 7 клас

22

Ірина ПРИСЯЖНА

Українські історичні пісні
*Про звитяжну боротьбу козаків
з турецько-татарськими
нападниками, лицарів-оборонців
рідної землі*
*Українська література,
8 клас*

28

ПРОФІЛЬНЕ НАВЧАННЯ

Зінаїда БАКУМ

Особливості вивчення фонетики
в профільній школі

32

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

УРОК НА КОНКУРС

Олена ГОЛИК

«Я завжди зостанусь... українцем»
*Творчий портрет
Юрія Дарагана*
*Українська література,
11 клас*

34

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

УРОК НА КОНКУРС

Лідія ЛІСНИЧА, Ніна РОМАНЦОВА

Урок-конкурс за романом-
трилогією Володимира
Рутківського «Джури...»
*«Джури козака Швайки»,
«Джури-характерники»,
«Джури та підводний човен»*
Українська література, 8 клас

43

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПОШУКИ

Надія ДЖАДЖА

Читання найкраще навчання.
*Як відновити інтерес українців
до читання книжок?*

47

Оксана РОМАНЧУК

Створення фанфіків на уроках
української літератури

61

МАЙСТЕР-КЛАС

Олена ОСТАПЧЕНКО

Тренінг риторичної майстерності
*Навчальна гра-змагання
«Ораторський турнір»*

64

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕКСТІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наталія МОРДОВЦЕВА, доцент кафедри філологічних дисциплін Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Сучасний етап розвитку методики характеризується тенденцією до поєднання навчання мови і мовлення в єдиний процес, спрямований на формування в учнів готовності й умінь активно сприймати наукову інформацію, засвоювати знання, інтенсифікувати розумову діяльність. Спостереження за процесом навчання мови свідчать, що значного вдосконалення потребує рівень сформованості культури розгорнутої відповіді учнів на лінгвістичну тему, зокрема їхніх усних і письмових відповідей.

Проблема складання учнівських зв'язних висловлювань на лінгвістичну тему порушувалася в працях відомих психологів та психолінгвістів (П. Гальперін, Н. Балак, Н. Жинкін, І. Зимня та ін.). Ученими доведено, що успішно розвивати і вдосконалювати творчі можливості, необхідні для створення лінгвістичних зв'язних текстів, можна лише на основі глибокого знання творчого потенціалу учнів. В успішності процесу створення учнівських лінгвістичних висловлювань значне місце посідають такі чинники, як мовне чуття, мовні й творчі здібності, образне мислення, багатство словникового запасу, уява, пам'ять, темперамент, оскільки мовлення є специфічним видом діяльності людини, а мова – його засобом.

У лінгводидактиці це питання частково висвітлюється в студіях І. Підгаєцької, Т. Жулій, Г. Шелехової, Т. Ємбулаєвої, Т. Ладиженської, М. Пентилюк, які зазначали, що результативним буде розвиток мовлення школярів у комплексному навчанні мови і мовлення. Безперечним залишається й удосконалення загальних комунікативних умінь, а саме вміння збирати й систематизувати матеріал, на основі якого учні мають створювати висловлення; вміння будувати лінгвістичні тексти в певному мовленнєвому жанрі та вміння користуватися певними засобами мовлення.

Учителю, враховуючи ці особливості, необхідно вчити школярів, по-перше, правильних прийомів логічного запам'ятовування (виділяти головне, складати план, правильно будувати висловлення за зразком), по-друге, звертати їхню увагу на точне запам'ятовування окремих виразень, понять, категорій, що допоможе у від-

творенні тексту, по-третє, точно переказувати зміст тексту.

Зв'язне мовлення розглядається в методиці як особлива галузь роботи з розвитку мовлення – процес говоріння, діяльність мовця, продукт діяльності, текст, висловлення. Основною одиницею зв'язного мовлення є розгорнуте висловлення – **текст**, який, на думку багатьох методистів, є основною дидактичною одиницею. Текст розглядають, з одного боку, як мовленнєву діяльність учня, з іншого як результат цієї діяльності.

З огляду на це, особливу увагу доцільно приділяти розвиткові усних і писемних видів мовленнєвої діяльності. Значний дидактичний потенціал має робота учнів з лінгвістичними текстами підручника. До них належать тексти параграфів, де репрезентується зміст лінгвістичної (мовної) лінії програми, тексти вправ з лінгвістичної тематики, що допомагають учням усвідомлено сприймати навчальний матеріал. Так, Ю. Бабанський слушно говорить про роль навчального тексту підручника: «... до використання підручників потрібно підходити з принципово інших позицій... Текст підручника повинен стати матеріалом, де найчастіше можуть бути розгорнуті бесіди, у тому числі проблемні».

Процес створення лінгвістичних висловлень можна розглядати як діяльність учня й учителя, мотивовану завданнями уроку, формуванням лінгвістичних та мовленнєвих умінь і навичок.

Робота з розвитку мовлення пов'язана з лінгвістичними знаннями учнів, які вони здобувають на уроках, що є теоретичною основою мовної підготовки учнів, розвитку їх лінгвістичного мислення, на якому ґрунтується будь-яка робота, пов'язана зі створенням тексту. Зв'язна відповідь учня за лінгвістичною темою являє собою текст з науково-мовної теми, який демонструє кінцевий результат вивчення певної мовної категорії.

Чинна програма відводить окремі уроки з розвитку зв'язного мовлення на усні повідомлення про мову: усна відповідь на основі переказу параграфа підручника, відтворення готового тексту (розмовного, наукового і художнього стилів), переказування його докладно за

самостійно складеним планом (усно і письмово), повідомлення на лінгвістичну тему (типу елементарного роздуму), стислий переказ (усний) текстів наукового і публіцистичного стилів, усне повідомлення на теми про мову, що потребує порівняння й узагальнення матеріалу тощо. Аналізуючи розгорнуті відповіді учнів на запитання, сформульовані по-іншому, ніж у підручнику, або на запитання узагальнювального характеру, констатуємо, що вони є не досконалими, відчуваються значні труднощі у висловленні. Переважають відповіді, у яких теоретичне положення викладено нечітко, неповно, не завжди правильно відповідь ілюструється прикладами та ін. Крім того, більшість учнів не вміє робити логічні переходи від однієї думки до іншої, виділяти абзаци в письмових відповідях, використовувати мовні засоби, характерні для наукового стилю, відомі засоби організації тексту.

Таким чином, перед учителем постає важливе завдання – навчити учнів будувати відповідь на мовну тему, пов'язану з узагальненням і систематизацією матеріалу різних параграфів підручника.

Серед ефективних **методів і прийомів**, що використовуються вчителем у процесі навчання учнів висловлюватися на лінгвістичну тему для осмисленого сприймання учнями теоретичних текстів підручника, можна назвати такі, як:

- вибіркоче читання тексту за конкретним завданням;
- знаходження в тексті відповідей на запитання вчителя;
- складання плану розповіді вчителя і переказування її за цим планом;
- заміна наявних у тексті прикладів власними або дібраними з додаткових джерел;
- переказування тексту наукового стилю (на матеріалі параграфів підручника);
- пояснення нових термінів, тлумачення їх змісту;
- формулювання учнями запитань (репродуктивного характеру) за навчальним матеріалом;
- складання висловлень за таблицею, схемою;
- письмовий переказ тексту.

За методикою проведення такі прийоми є досить простими, відтак за результатом – ефективними, оскільки прийоми, що поребують від учнів більшого інтелектуального напруження, сприяють усвідомленню розвитку думки в цілому тексті. Рівень розумової діяльності учня залежить в основному від об'єктивної складності певного лінгвістичного матеріалу, ступеня доступності викладу його в підручнику та розвитку мислення суб'єктів навчального процесу. Необхідно поступово вести учнів від спостережень за готовими

текстами до продумування власних висловлень, що дасть змогу цілеспрямовано працювати над розвитком їхніх умінь зв'язно висловлюватися в науковому стилі, вільно виконувати комунікативні завдання в реальних ситуаціях мовного спілкування. Уміння наводити приклад і підтверджувати ним певне граматичне правило свідчить про усвідомленість знань, про те, що учні вміють аргументувати висунуте положення.

Ефективними в цьому контексті є *лінгвістичні мініатюри та лінгвістичні казки*, які є найблагодатнішою основою для формування особистості учня.

Під **лінгвістичною мініатюрою** розуміють стислі цікаві висловлення, що створюють образне уявлення про якесь мовне явище або поняття. У лінгвістичній мініатюрі мовне поняття або явище, набуваючи художньої форми, не втрачає своєї основної ознаки – науковості. Лінгвістичні мініатюри можуть бути представлені в прозовій і у поетичній формах (вірші Д. Білоуса, А. Бортняка та ін.), щоправда, питома вага прозових творів значно більша. Активізують навчально-пізнавальну діяльність учнів лінгвістичні казки, розроблені мовознавцями, наприклад:

Маленькі слова є в багатьох мовах. Вони допомагають більшим словам сполучатися й виражати в реченнях потрібну думку. В українській мові найменшими словами бувають прийменники, сполучники і частки. До слів-ліпунтів належать, наприклад, прийменники в, з, о. Вони складаються з одного звука й букви (І. Вихованець).

Визначення поняття «лінгвістична казка» ми не знайдемо в жодному довіднику або словнику. На нашу думку, вона є різновидом авторської літературної казки. Дійовими особами казки є абстрактні поняття: частини мови, члени речення, граматичні категорії, морфеми, звуки та букви. Дитина не зустрічає ці поняття в побуті, вона пізнає їх на уроках української мови. Тому лінгвістична казка має бути доступною та зрозумілою всім учням і сприяти кращому засвоєнню мовних категорій. Визначною рисою лінгвістичної казки є емоційність. Оскільки дитина сприймає світ через образну уяву, то події в казці мають розвиватися динамічно, образи – бути яскравими, емоційними, зрозумілими, а зміст мати пізнавальний характер і виховний потенціал.

Наведемо приклади лінгвістичних казок.

ЗВЕРТАННЯ

Літнього теплого дня збирали працелюбні бджоли нектар. Перелітали з квітки на квітку, наспівували свою бджолину пісню.

Раптом підлетіла маленька бджілка і вигукнула: «Тривога! Тривога!».

– Що трапилось? – спитали хором бджілки.

– Джмелик захворів. Не їсть, не п'є, тільки зітхає, – з жалем промовила маленька трудівниця.

Підлетіли до хворого бджілки й загули: «Що з тобою трапилось?»

– Я закохався в ромашку, але, як тільки до неї звернуся, підлітають метелики, сідають біля неї і не дають мені дивитися їй в личко, – промовив, схлипуючи, джміль.

Та це ж коми-близнючки! – вигукнули бджілки. – Вони завжди звертання виділяють. Дивись: ми зараз звернемося до тебе, і вони стануть поруч.

Так і вийшло. Зрадів джмелик і весело підлетів до ніжної красуні-квітки. А вона повернула своє біле личко до джмелика, і її жовтенькі уста посміхнулися.

АНТОНІМИ

Одного разу дівчинка Марічка пішла з бабусею до лісу збирати гриби. Весело було в лісі. Грибів було багато. Пташки перегукувались своїм веселим щебетанням.

Раптом невідомо звідки Марічка чує різні слова.

– Що це? – здивувалась дівчинка і зупинилась.

І тільки коли підняла голівку догори, побачила: на двох соснах вчепилися своїми міцними кігтками два великі дятли незвичайної краси. Їм дівчинка так сподобалась, що вони почали ще швидше вистукувати своїми могутніми дзьобами. Один стукне – вилітає якесь слово. Другий грюкне – звучить інше слово.

Почула цей грюкіт Баба Яга і в ту ж мить прилетіла на своїй ступі з мітлою і сказала: «А я буду проти!»

Звучить слово «день», а вона кричить «ніч». Лісові красені вистукують слово «високий», а вона каже «низький». І зазвучали слова:

веселий – сумний
радість – горе
сміється – плаче
солодкий – гіркий.

Ці слова Марічка назвала «антоніми».

Відомо, що засвоєння учнями лінгвістичних визначень і правил, що подаються в шкільному підручнику, полегшує використання римованих правил та віршованих визначень, віршів-загадок, віршів-підказок, допомагає поживавити й урізноманітнити процес ознайомлення з новим мовним матеріалом. Так, вірші-правила спрямовані на те, щоб полегшити вивчення нового матеріалу, зробити його більш доступним, «сухе» правило перетворити в цікавий віршований твір з яскравими образами, ліричними героями. Наприклад:

*Злита з хвостиком ця крапка,
невелика, власне, лапка.*

*Робить паузу, всім знайома.
Як же вона зветься?*

*Що за знак – стрункий, мов спис,
він над крапкою завис,
спонука до поклику.
Хто ж бо він?*

Мовна гра є особливим видом дидактичного матеріалу, що використовується на уроках та позакласних заняттях з метою підвищення пізнавального інтересу учнів. Вона містить не тільки розважальну інформацію, а й збагачує учнів новими знаннями та вміннями. Т. Жулій доводить, що гра робить процес навчання мови більш динамічним, що інтенсивно тренує пам'ять, більш радісним, а тому значною мірою і творчим. Скажімо, гра «Слово на одну букву» сприяє збагаченню словникового запасу учнів, розвитку вмінь складати речення.

Означені вище прийоми різні за ступенем складності, тому потрібно в їх застосуванні дотримувати принципу від простого до складного, що уможливить розширення діапазону роботи з текстами на лінгвістичну тему, сприятиме реалізації принципу єдності навчання і розвитку. Застосовувати зазначені методи і прийоми можна в будь-якому класі. Враховуючи дидактичний контекст уроку, учитель може самостійно визначити послідовність їх використання на уроці.

Як показує досвід, цілеспрямоване використання тексту-мініатюри на уроках мови розвиває зацікавленість учнів у навчальному мовному матеріалі, формує асоціативне мислення, стимулює спостережливість учнів, активізує їхню мовотворчість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002.
2. Жулій Т. Сказки и были... Лингвистические миниатюры / Т. Жулій, О. Теплицкая. – Луганск : Янтарь, 2003.
3. Ладыженская Т. Устная речь как средство и предмет обучения: Учебное пособие для студентов. – 2-е изд., перераб. / Т. Ладыженская. – М. : Флинта, Наука, 1998.
4. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посібник / кол. авторів за ред. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2003.